

Vormgeving en integratie

Nieuw-Sledderlo is een geïsoleerde sociale woonwijk met weinig lokale voorzieningen (zowel in de sfeer van marktruil als herverdeling) op vijf kilometer van het centrum van Genk. Het is een arbeiderswijk met een uitgesproken laag inkomen per inwoner. De helft van de beroepsbevolking is werkloos. Het is een wijk met een zeer hoog aandeel migranten (zeventig procent heeft een vreemde nationaliteit), vooral Turken, en veel grote en jonge gezinnen. De achterstelling zit er diep, want het tewerkstellingsprobleem in de Limburgse mijnstreek laat zich niet gemakkelijk oplossen.

Ook de bewoners van de Rabottorens, gelegen temidden van het negentiende-eeuwse stedelijke weefsel van Gent, hebben te kampen met achterstellingsproblemen. In drie gebouwen van zeventien verdiepingen met sociale huurappartementen wonen vooral ouderen en alleenstaanden. Hun inkomen is laag, zij het niet zo problematisch als in Nieuw-Sledderlo. Er wonen weinig migranten: die concentreren zich vooral in de achterliggende negentiende-eeuwse volksbuurt. Stedelijke voorzieningen zijn ruimtelijk zeer bereikbaar voor de bewoners.

INTEGRATIE

Uitgaande van enkele basiselementen die het succes van een buurt kunnen bepalen, namelijk de sociaal-economische situatie van de bewoners enerzijds en de situering in het stedelijk weefsel anderzijds, zou men kunnen veronderstellen dat de situatie van de bewoners van Nieuw-Sledderlo ongunstig is en dat men het in de Rabottorens toch wat beter heeft getroffen. De bewoners van Nieuw-Sledderlo blijken echter beter in staat om sociale relaties aan te gaan en via wederkerigheid tekorten in de marktsfeer op te lossen. Via allerlei overlevingsstrategieën proberen ze aan bestaansmiddelen te komen en hun beperkte participatie op de arbeidsmarkt goed te maken. Zij voeren aanvullend werk uit in de fruitpluk in Zuid-Limburg, ze doen interimarbeid of maken overuren. Op achterliggende 'parkings' en in tuinen knutselen zij aan auto's. De bewoners van het Rabot vallen vaker terug op herverdeling, zowel van de overheid als van caritatieve initiatieven. Er

TINE DE RIJCK, FRED GULDENTOPS
EN HELENA VANSTEEELANT*

In twee sociale woonbuurten, Nieuw-Sledderlo in Genk en de Rabottorens in Gent, werd de relatie onderzocht tussen kenmerken van de gebouwde omgeving en de mogelijkheden tot sociaal-economische integratie van de bewoners. De architectuur van de woonomgeving blijkt tot in de details belangrijk voor de kwaliteit van sociale relaties en de ontwikkeling van wederkerige strategieën, die vaak strategieën binnen marktruil of herverdeling ondersteunen.

bestaan weinig strategieën in de productiesfeer. Op het gebied van consumptie wordt er door de bewoners van beide wijken prijsvergelijkend gewinkeld (goedkope supermarkten, etnische ondernemers). De bewoners van Nieuw-Sledderlo moeten daarvoor grotere afstanden afleggen. Een wagen is een noodzakelijk, maar duur goed. Vaak rijden de bewoners daarom met (aftandse) tweedehandsauto's, kopen een wagen op krediet, sleutelen zelf aan de wagen en/of lenen een wagen van burens of familieleden.

In Nieuw-Sledderlo is er een aanbod aan geschikte ruimtes voor de uitbouw van bepaalde strategieën, van het telen van eigen groenten tot de uitbouw van een informele garage, in de vorm van niet-ingevulde openbare ruimtes tussen de tuinen, stukken bos tussen de woningen, pleintjes achter de appartementsgebouwen, tuinen bij de woningen. De omgeving van de Rabottorens biedt weinig mogelijkheden tot overlevingsstrategieën: er zijn weinige restruimtes en er zijn geen tuinen.

Nieuw-Sledderlo: vijf-slaapkamerwoningen

Rabot: ontmoetingsplaats onder de bomen

WONINGMAATSCHAPPIJ

Beide buurten hebben in het verleden te maken gekregen met een gebrek aan overheids-interventie. Het Rabot is van oorsprong een arbeidersbuurt waar traditioneel minder collectieve infrastructuur werd ingepland. De huidige bewoners van de achterliggende wijk missen vaak een volwaardig burgerschap, bijvoorbeeld omdat ze de Turkse nationaliteit hebben, en hebben geen vertegenwoordigers in bestuursorganen. Er is een aantal initiatieven voor kansarmen, zoals voedsel- en kledingverdeling en sociale tewerkstellingsinitiatieven.

De kleine bevolkingsconcentratie heeft samen met de aanwezigheid van Turken en 'armere' Belgen ook in Nieuw-Sledderlo geleid tot een beperkte beleidsinteresse. Pas in de jaren negentig kwam er een golf van initiatieven: een nieuw buurthuis, een wijkafdeling van de sociale woningmaatschappij, een jeugdhuis, een speelpleinplan. Maar enkele belangrijke diensten ontbreken, zoals een lokaal kantoor van het OCMW.

De permanente aanwezigheid van de sociale woonmaatschappij Nieuw Dak in Nieuw-Sledderlo, in de vorm van een wijkbureau, is van groot belang gebleken. Het wijkbureau oversteeft de probleemoplossende opdracht in verband met huisvesting ruimschoots. De verantwoordelijken hebben, grotendeels in samspraak met de bewoners, het drugsgebruik, het vandalisme en de verloederding van de omgeving aangepakt. In het Rabot is de

woonmaatschappij, op de conciërge na, quasi afwezig. Bij de bewoners heerst afstandelijkheid en wantrouwen. Bij klachten moet men de maatschappij aanschrijven. De conciërges staan voor de zware taak te balanceren tussen de belangen van de huisvestingsmaatschappij en de dagelijkse problemen van de bewoners. Dat de continuïteit wordt verzorgd door een inwonende is nochtans een positief punt. Het belang van de aanwezigheid van mensen die de problematiek van de buurt kennen en het vertrouwen hebben van de andere bewoners, kan niet genoeg benadrukt worden.

WEDERKERIGHEID

De bewoners van Nieuw-Sledderlo proberen via wederkerigheid het gebrek aan sociale voorzieningen en werkgelegenheid te compenseren. Mensen geven elkaar zelfgekweekte groenten en doen elkaars was, ze knippen elkaars haren en herstellen elkaars auto. Veel strategieën zijn marktondersteunend. Moeders die willen gaan werken, brengen kinderen naar bureaus of familieleden. Het netwerk wordt gebruikt om werk te vinden, om informatie over besparingsmogelijkheden uit te wisselen en om kapitaal, uitrusting en een cliënteel tot stand te brengen.

In het Rabot hebben uitwisselingen eerder tot doel de eenzaamheid te verdrijven dan te voldoen aan materiële noden. Er is meer aanleiding tot uitsluiting omdat hulp vaak maar in één richting gaat: de bejaarde mensen hebben

weinig om terug te geven. De zwakke buurt-netwerken probeert men te compenseren door familiebanden, maar familieleden wonen vaak buiten de buurt en zijn soms moeilijk bereikbaar.

Waar ligt nu de verklaring voor dit grote verschil tussen deze twee buurten? Wederkerigheid ontstaat op basis van deelname aan sociale netwerken. Sommige mensen zijn beter in staat sociale relaties aan te gaan dan anderen. Voor een groot deel kunnen we de verschillen tussen de wijken dus terugbrengen tot de eigenschappen van de bewoners. Anderzijds denken we dat ook de opbouw van de ruimte in de wijken een grote rol kan spelen.

KENMERKEN

De meeste gezinnen in Sledderlo zijn groot, jong en van Turkse origine. De Turkse gemeenschap is sterk communicatief en samenhangend. Sociale netwerken zijn uitgebreid in de ruimte, ze zijn divers en weinig gespecialiseerd. Relaties bestaan voor lange tijd en over grote afstanden. De gezinnen in de Rabottorens vormen bijna de tegenpool hiervan: ze zijn Vlaams, klein en oud. Veel relaties zijn verbroken. De bejaarden in het Rabot vallen terug op een klein netwerk, voornamelijk bestaande uit familieleden en enkele directe bureaus die over de generaties heen solidair met hen willen zijn. Ze komen gemakkelijk in een isolement terecht als er geen kinderen of verplegend personeel zijn om hen 'in de wereld houden'. De culturele achtergrond van de bewoners is

Nieuw-Sledderlo: appartementen met galerijen vooraan

mede bepalend voor 'de herkenning' van archetypische ruimtes. De stedenbouwkundige opbouw van de wijk Nieuw-Sledderlo, met open ruimtes en een variatie in straataanleg, groenstructuren en woningen, wordt sterk gewaardeerd door de bewoners met een mediterrane culturele achtergrond. Het typische buitenleven is goed mogelijk in deze wijk. In het Rabot vinden we restanten van een traditionele cultuur in het ruimtegebruik van de Vlaamse ouderen: het tevoorschijn halen van strandstoelen om in de schaduw van de bomen een zomermiddag weg te babbelen, het bijeenzitten onder de luifel, het voor het raam zitten en naar buiten kijken.

Algemene ruimtelijke kenmerken kunnen van belang zijn voor de opbouw van sociale relaties. In Nieuw-Sledderlo geeft de grote variatie in woningtypes en –groottes de mogelijkheid om een lange wooncarrière te hebben binnen de buurt, zodat er continuïteit kan zijn in relaties. Evenzeer belangrijk hiervoor is de mogelijkheid om een woning aan te kopen. De afgelegen ligging van Sledderlo stimuleert dan weer het autobezit, zodat relaties op lange afstand kunnen bestaan.

Daarnaast blijkt uit het kwalitatieve onderzoek dat de gedetailleerde opbouw of architectuur van de woonomgeving van zeer groot belang is. De aanwezigheid van geschikte ontmoetingsruimten kan bepalend zijn voor de opbouw van sociale relaties. De ruimtelijke vormgeving kan de ontplooiing van bepaalde wederkerige strategieën belemmeren of juist aanmoedigen. Positieve relaties tussen mensen

die rechtstreeks of indirect met de sfeer van wederkerigheid verband houden, lijken in beide buurten te ontstaan in ruimtes die de ontplooiing van een evenwichtig 'machtveld' mogelijk maken. Dit betekent dat geen van de partners in een bevoorrechte machtspositie verkeert, dat de partners elkaar kunnen kiezen en niet-gewenste personen afzijdig gehouden kunnen worden en dat het afbreken van een relatie, door het ontvluchten van de ruimte, mogelijk blijft. De ruimte waar de ontmoeting plaatsvindt moet dus over een relatief grote

vrijheidsgraad beschikken. De vrijheidsgraad van een ruimte wordt bepaald door een vijftal kenmerken, namelijk zichtbaarheid, openheid of toegankelijkheid, flexibiliteit, nabijheid en imago.

OPEN EN DICHT

Eerst en vooral moeten de partners elkaar kunnen kiezen: ze moeten elkaar tegemoet kunnen treden of elkaar kunnen negeren. Daarnaast moeten ze de ruimte op elk moment

Nieuw-Sledderlo: persoonlijke invulling van een lifthal.

kunnen ontvluchten als ze het contact willen afbreken. In beide gevallen impliceert dit zowel zichtbaarheid als openheid of toegankelijkheid. Gezien worden is dikwijls wenselijk, het kan de aanleiding zijn voor toevallige ontmoetingen, maar niet altijd, omwille van privacy. Evenzeer is het 'zelf zien', het hebben van een goed overzicht, bepalend. Overzicht is een belangrijke reden voor het succes van de galerijen in Nieuw-Sledderlo. Daarnaast is het ook een van de redenen waarom in het Rabot mensen boven aan de trappen onder de luifel voor de toegang van de blokken bij elkaar gaan zitten, waar het theater van het dagelijkse stadsleven bekeken wordt.

Toegankelijkheid heeft net als zichtbaarheid te maken met open en dicht, nu niet visueel maar ruimtelijk. Hiermee wordt dikwijls een grens gemarkeerd tussen publiek en privaat. Bij een geleidelijke overgang tussen het publieke en het private domein ontstaan er tussenzones, die belangrijk zijn voor informele ontmoetingen. In Nieuw-Sledderlo houdt de overgang tussen de straat en de garage, via voetpad, oprit en voortuin, een 'mogelijkheidsruimte' in voor communicatieve uitwisselingen. Men kan geleidelijk verschillende 'drempels' overschrijden naargelang het gewenste contact.

De mogelijkheid om zelf de gewenste gradaties aan te brengen speelt mee in het succes van ontmoetingsruimtes. De garages van Nieuw-Sledderlo bezitten door de kantelpoort de mechanische mogelijkheid om zowel zichtbaarheid als toegankelijkheid te doen omslaan. Als er schapenvlees wordt verhandeld is de garagepoort dicht. Als men wil zien wat er op straat gebeurt, is de poort open. Als men contact wil, gaat men voor de poort zitten. Wil men louter toeschouwer zijn, dan gaat men in het halfduister onder de poort zitten. In het Rabot zien we dezelfde keuzevrijheid bij het wandelen langs het grasveld. De ruimte is open en levert mogelijkheden voor contact, maar door de privacygradiënten wordt het mogelijk om daar al dan niet op in te gaan. Een tegenvoorbeeld in het Rabot is het stilzwijgen in de lift. Men kiest niet voor deze ontmoeting, men zit gevangen in een welbepaalde ruimte voor een welbepaalde tijd en men kan niet zelf beslissen over ontwijking of toenadering. Daardoor is contact er uiterst zeldzaam.

TOEËIGENING

Een derde aspect dat belangrijk is voor de mogelijkheid tot ontmoeting is flexibiliteit: de ruimte kan op een 'meervoudige' manier gebruikt worden. Flexibiliteit staat vooral voor de mogelijkheden die de bewoners hebben tot amendering of toeëigening van de ruimte. Dit betekent dat het geplande of voorziene gebruik niet 'uitsluitend' is. Flexibele ruimtes kunnen wijzigingen ondergaan in statuut, functie of uitgebreidheid. Wederkerige relaties en strategieën kunnen zich het best ontplooiën in de 'tussenzones', de semi-publieke ruimtes, waarvan de codering het minst vastligt. Formele ontmoetingsplaatsen, die als ontmoetingsruimte zijn ontworpen of bedoeld,

Nieuw-Sledderlo: groene openbare ruimte tussen de woningen

blijken niet altijd geschikt voor wederkerige uitwisselingen. Informele ontmoetingsruimtes lenen zich vaak beter.

In Nieuw-Sledderlo is er slechts een beperkt aanbod aan formele ontmoetingsruimtes, maar er zijn des te meer restruimtes en private ruimtes die dienst doen als informele ontmoetingsruimtes. De garages fungeren als keuken, ontvangstruimte, berging, uitkijk- en handelsruimte. De galerijen aan de appartementen worden speelplaats, verzamelruimte voor het theekransje of controlepost. De houding van de woningmaatschappij en van de gemeentelijke overheid kunnen wat betreft flexibiliteit bepalend zijn, want zij leggen de regels op, laten begaan of verbieden. In Nieuw-Sledderlo zien we dat de geplande tussenzones soms worden toegeëigend als extra groentetuin of als bricoleerruimte. De woonmaatschappij laat deze 'privatisering' of verandering in statuut toe.

In de Rabotwijk is het informele aanbod zeer beperkt. De trappen en de grasveldjes tussen de blokken zijn de enige ruimtes die worden toegeëigend door bepaalde groepen. Het inrichten van de lifthal en de gangen met plastic planten duidt erop dat men deze circulatieruimtes wil toeëigenen of minstens personaliseren, maar ze missen een aantal andere ken-

merken, zoals licht en openheid, uitzicht en zichtbaarheid, om verblijfsruimtes te worden. Het leven in de hoogbouwblokken geeft aanleiding tot anonimiteit en isolement. De formele ontmoetingsruimtes in de wijk worden door specifieke groepen bezocht en geven minder aanleiding tot nieuwe sociale relaties.

De meest toegeëigende plekken, waar veel ontmoetingen plaatsvinden, bevinden zich dikwijls in de nabijheid van de private woning: drempelruimtes als garages, galerijen, groene tussenzones, kelders, parkeerstroken; onder de bomen, aan de toegang onder de luifel. Omdat er een zekere frequentie en duur van contact moet zijn alvorens mensen een relatie aangaan, ontstaan de meeste contacten in de omgeving waar mensen het vaakst vertoeven, waar er veel kans is dat hun pad dat van anderen uit de omgeving kruist.

Een laatste factor die de vrijheidsgraad van een ruimte bepaalt is de 'naam', het imago van de plek. 'Wat mensen zeggen' kan ruimtegebruik en toeëigening in sterke mate stimuleren of afremmen. Dit element ontwikkelt zich soms zeer traag, maar is ook zeer hardnekkig en nestelt zich routinematig in het gedrag. Vooral nieuwkomers zijn gevoelig voor

Rabot: Zicht op de drie woontorens

wat over de wijk wordt gezegd. Ze kunnen de denkbeelden niet nuanceren. Een nieuwe bewoonster van Nieuw-Sledderlo zag overal tekenen van het negatieve dat men haar had verteld. Fysieke ervaring met de wijk ('men is er geboren en getogen' versus 'men woont er pas') en met het type woning ('we hebben altijd in appartementen gewoond' versus 'we zijn anders gewend') speelt een grote rol. Res-

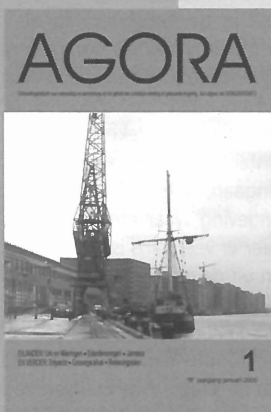
pondenten met dit soort ervaring zijn opvallend resistent tegen wat door mensen van buitenaf gezegd wordt. Het feit dat ze zichzelf deels met hun omgeving identificeren, speelt ongetwijfeld een rol.

*Tine de Rijck en Fred Guldentops zijn wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de Katholieke Universiteit Leuven. Helena Vansteelant is aan deze zelfde universiteit we-

tenschappelijk medewerker bij de Onderzoeksgroep Stedelijkheid en Architectuur.

Literatuurselectie

Kesteloot, C., A. Loeckx, H. Meert, (1999) Lage inkomensbuurten: onderzoek naar ruimtelijke kwaliteiten en mogelijkheden tot sociaal-economische integratie van de bewoners. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Adverteren in AGORA effectief en voordelig!

Halve pagina: f200,-
 Hele pagina: f350,-
 Achterkant: f500,-

Neem contact op met AGORA o.v.v. 'Advertentie'
 Adres: Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam